

İŞKENCENİN BAZI PSİKOLOJİK BOYUTLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Şule Duruarı*, Cenk Tek**, M. Emin Önder***

GİRİŞ

Dönem dönem her ülkenin tarihinde rastlanan işkence, bilgi alma, itiraf ettirme, ceza verme gibi amaçlarla bilinçli olarak kişiye fiziksel ve ruhsal acı vermektir¹. Bireylerde travma sonrası ortaya çıkabilecek fiziksel ve ruhsal belirtilerin engellenebilen önemli nedenlerinden birisi de işkencedir. İşkence, bireyin yanısıra toplumu da etkileyen ciddi bir sorundur. Uluslararası Af Örgütü, 1993 yılında yayımladığı raporunda dünyada 111 ülkede halen yaygın bir biçimde işkence yapıldığını belirtmektedir².

Bazı işkence türlerinde psikolojik etkiler fiziksel etkilerden daha derin izler bırakmaktadır. Örneğin, sürekli olarak öldürmeyle, sakat bırakmayla tehdit etmek, işkence gören başka kişileri seyrettirmek, sahte idam uygulamaları yapmak, sürekli olarak rahatsız edici sesler dinletmek, kişinin dayanma gücünü azaltmak için sosyal desteğini elinden almak, bir daha eve dönemeyeceğine dair tehdit edip çaresiz bırakmak, anlamsız ve basit emirleri zorla yaptırmak gibi işkencelere maruz bırakılan kişilerde, fiziksel belirtilere ilave olarak pek çok psikolojik belirti

* Psikolog, TİHV, Ankara.

** Dr., Hacettepe Üniv. Tıp Fak. Psikiyatri ABD, Ankara.

*** Doç.Dr., Ankara Numune Hastanesi Psikiyatri Kliniği, Ankara.

görülmektedir. Bunlar intihar düşünceleri, depresyon, çaresizlik, kaygı, kızgınlık, korku, bellek yitimi, konsantrasyon bozukluğu, uykusuzluk, başağrıları, kabuslar, dayanıklılığı yitirme, cinsel bozukluklar ve özel bir travma ile ilişkili ağrılardır³.

Peterson⁴, son yıllarda işkence gören ve göçe zorlanan bireylerin gittikleri ülkelerde yeni sorunlarla karşılaştığını vurgulamaktadır. Bu kişilerin, geçmiş yaşantılarıyla ilişkileri kesilmiş, mültecilik deneyimleri sosyal ve kültürel yönden onları şaşkırtmıştır. Ailelerini, dillerini, evlerini, arkadaşlarını, kültürlerini, sosyal statülerini ve ideallerini kaybetmişlerdir. Kültür şoku, kimliklerini tehdit etmektedir. İşkencenin etkisi bu ani değişikliklerle karışmakta, inançlarını yıkmaktadır. Bu deneyimler sonucu, sözü edilen bu kişilerde, apati, depresyon, suçluluk ve özgüven yitimi görülmektedir.

Araştırmalar, işkenceye ilişkin psikolojik etkilerin uzun süre devam ettiğinden söz etmektedir. Allodi ve Cowgill'in raporlarına göre, kişide uzun süre kaygı, kendi işkence deneyimine ait kabuslar, korkulara dayalı somatik belirtiler, fobiler görülmektedir. İşkenceye maruz kalan kişilerin fiziksel ve psikolojik durumu üzerine yapılan araştırmalarda, bu kişilerin ruhsal durumlarında zamanla iyileşme olduğu, buna karşın işkencenin etkisinin tam olarak geçmediği gözlenmiştir⁵. Gonsalves⁶, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan 32 Şilili siyasi sığınmacının Amerika'ya iltica ettikleri sırada yoğun depresyon içinde olmalarına karşın, kampa yaşamaya başladıktan iki ay sonra yüzde yüz olumlu duygu yaşadıklarını ve ilk geldikleri günlerdeki depresyonlarının bir daha görülmediğini belirtmiştir.

İşkence gören kişilerde gözlemlenen psikolojik belirtilerle ilgili çalışmalara bakıldığında depresyonun ve kaygının görülme sıklığının fazla olduğu vurgulanmıştır. Yurtdışında yapılan araştırmalarda işkence gören kişilerde %14-%88 oranları arasında kaygı, %17-%71 oranları arasında depresyon bildirilmiştir. Türkiye'de yapılan araştırmalara bakıldığında ise, işkence gören kişilerde %17-%48 oranları arasında kaygı, %4-%57 oranları arasında depresyon ortaya çıktığı görülmektedir. Oranlar araştırmadan araştırmaya büyük farklılıklar göstermekle birlikte genel olarak Türkiye'de daha düşük çıkmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de işkence gören kişilerle yapılan çalışmalarda en az bir ruhsal belirti bildirme oranının (%33.5) yurtdışında yapılan araştırmalarda ortaya konan oranlara (%68) göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır^{7,8}.

Bu çalışmanın amacı, işkence gören kişilerde ortaya çıkan depresyonun, durumluk ve sürekli kaygının, umutsuzluğun işkence görmeyen kişilerden farklı olup olmadığını ve duruma bağlı olarak değişip değişmediğini, Türkiye'de işkence görüp, yurtdışına gidenlerle, halen Türkiye'de yaşayan kişiler arasında, umutsuzluk ve depresyonun, durumluk ve sürekli kaygının ortadan kalkma süresinde fark olup olmadığını araştırmaktır.

Değişik yönleriyle birçok tıp dalını yakından ilgilendiren işkence konusunda yeni başlayan ve giderek önem kazanan araştırmaların daha çok posttravmatik stres bozukluğuna (PTSB), cinsel sorunlara, aile içi etkileşimlere ve tedavilere,

İşkence ile depresyon ve kaygı arasındaki ilişkilere yönelik olduğu görülmüştür. Bu çalışmada işkence görmüş ve temel olarak fiziksel yakınmaları olan kişilerde, mültecilik statüsü de kontrol edilerek genel kaygı ve depresyon düzeylerini değerlendirmeye çalıştık.

YÖNTEM

Denekler

Bu araştırma 1991-1992 yılları arasında yapılmıştır. Araştırma kapsamına Türkiye İnsan Hakları Vakfı Ankara Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi'ne fiziksel yakınmalarla başvuran ve araştırmaya katılmayı kabul eden 26 kişi ile Türkiye'de işkence görüp İsveç'e siyasal mülteci olarak giden 25 kişi alınmıştır. TİHV'na başvurmuş olanlar altı yıl ile on yıl arasında cezaevinde kalmış ve 1991 yılında şartlı tahliye ile cezaevinden çıkmış kişilerdir. 1991-1992 yılları arasında Ankara Tedavi ve Rehabilitasyon Merkezi'ne başvuran kadın sayısı az olduğu için, olguların hepsi erkek başvurulardır. Buna koşut olarak, mülteci grubu da erkeklerden oluşmaktadır.

Araştırma kapsamına olguların ruhsal belirti düzeyini karşılaştırmak ve değerlendirmek için alınan karşılaştırma grubu, sağlık personeli ve öğrenciler arasından seçilmiş 40 kişiden oluşmuştur. Bu 40 kişiden 20'si öğrenci, 20'si doktordur. Bu kişilerin seçiminde, cinsiyet ve yaş ortalamasının öbür iki gruba uygunluğu dışında, son iki yıl içinde ruhsal hastalık nedeniyle psikolog ya da psikiyatriste başvurmamış olmaları ve herhangi bir kronik fiziksel, mental hastalıklarının bulunmaması göz önüne alınmıştır.

Veri toplama araçları

Bu çalışmada Beck Depresyon Envanteri, Beck Umutsuzluk Ölçeği ve Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri kullanılmıştır.

BULGULAR

İşkence gördükten sonra Türkiye'de yaşamayı sürdürenlerin cezaevinden çıktıktan araştırma ölçeklerini doldurdukları tarihe kadar geçen süre en az bir ay, en fazla altı aydı. Ölçekleri doldurdukları tarihlerdeki yaş ortalaması 32.00 idi. Araştırmanın yapıldığı dönemde, 1 kişi üniversite mezunu, 5 kişi lise mezunu, 20 kişi de liseden ayrılmış olduğunu söylemiştir. Cezaevinden yeni çıktıkları için, bu grubu oluşturan tüm bireyler işsizdi. Tümü de 90 gün süreyle gözaltında kalıp işkence gördüğünü ve işkencenin cezaevinde de sürdüğünü vurgulamıştır.

Yurtdışındaki mültecilerin ölçekleri doldurdukları tarihlerdeki yaş ortalaması 34.70 olarak saptanmıştır. Araştırmaya katıldığı dönemde 6 kişi üniversite mezunu, 4 kişi üniversiteden ayrılmış, 8 kişi lise mezunu, 1 kişi liseden ayrılmış, 3 kişi ortaokul mezunu, 3 kişi ilkokul mezunu olduğunu söylemiştir. Mülteci grubun-

dakilerin 2'si gazeteci, 2'si öğretmen, 1'i teknik eleman, 3'ü işçi olduğunu; 17 kişi ise mesleğinin olmadığını bildirmiştir. Yurtdışında buldukları süre 3 ile 10 yıl arasındadır. Bu gruptakilerin gözaltı süresi 15 gün ile 90 gün arasında değişmektedir. Bu süre içinde işkence gördüklerini söylemişlerdir.

Karşılaştırma grubu, gözaltı ve cezaevi yaşantısı olmayan doktorlar ve öğrencilerden oluşmaktadır. Karşılaştırma grubunu oluşturan doktorlar grubunun yaş ortalaması 25.62'dir. Grup, Hacettepe Üniversitesi'nde asistan olarak çalışan 10, Batıkent Sağlık Ocağı'nda çalışan 10 erkek doktordan oluşmaktadır. Karşılaştırma grubunu oluşturan ikinci grup ise, Ankara'daki çeşitli üniversitelerde okuyan öğrencilerden seçilmiş 20 erkekten oluşmaktadır. Bu grubun yaş ortalaması 22.07 olarak saptanmıştır.

Uygulanan işkence yöntemleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Uygulanan işkence yöntemleri

Yöntemler	n	%
Gözlerin bağlanması	51	100.00
Kaba dayak	51	100.00
Tehdit etme	51	100.00
Hakaret	51	100.00
İşkence sesleri dinletme ya da seyrettirme	23	45.09
Askı	45	88.23
Elektrik	45	88.23
Hücre	30	58.82
Falaka	30	58.82
Aç ve susuz bırakma	20	39.21
Tazyikli su	22	43.13
Soğuk zeminde bekletme	11	21.56
Yalancı infaz uygulaması	7	13.72
Anüsten obje sokulması	4	7.84
Uyumanın engellenmesi	18	35.29
Cinsel taciz	10	19.60
Hücrede izolasyon	15	29.41
Lastik içine sokma	4	7.84
Arkadaşının öldürülüşünü seyrettirme	3	5.88

Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar (Grup 1), Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar (Grup 2), öğrenci (Grup 3) ve doktor (Grup 4) gruplarının ölçeklerden aldıkları ortalama ve standart sapmalar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Grupların ölçeklerden aldıkları ortalama ve standart sapmalar

Ölçekler	Grup 1 n: 26	Grup 2 n: 25	Grup 3 n: 20	Grup 4 n: 20
Beck Depresyon Envanteri	$\bar{x}_j = 9.23$ $s_j = 7.29$	$\bar{x}_j = 14.72$ $s_j = 12.90$	$\bar{x}_j = 9.80$ $s_j = 6.80$	$\bar{x}_j = 5.40$ $s_j = 4.40$
Beck Umutsuzluk Ölçeği	$\bar{x}_j = 4.50$ $s_j = 0.87$	$\bar{x}_j = 6.20$ $s_j = 5.20$	$\bar{x}_j = 4.90$ $s_j = 3.70$	$\bar{x}_j = 5.10$ $s_j = 3.50$
Durumluk Kaygı Envanteri	$\bar{x}_j = 60.96$ $s_j = 8.06$	$\bar{x}_j = 60.60$ $s_j = 7.39$	$\bar{x}_j = 59.10$ $s_j = 5.12$	$\bar{x}_j = 60.55$ $s_j = 7.24$
Sürekli Kaygı Envanteri	$\bar{x}_j = 45.73$ $s_j = 6.70$	$\bar{x}_j = 46.44$ $s_j = 8.58$	$\bar{x}_j = 43.80$ $s_j = 7.90$	$\bar{x}_j = 40.25$ $s_j = 3.22$

Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar ve Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar ile kontrol grubu olarak ele alınan öğrenci ve doktorlar arasındaki farklılığı gözlemlemek için tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır.

Tablo 3'de görüldüğü gibi, varyans analizi sonucuna göre, Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar, Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar, öğrenciler ve doktorlar arasında Beck Depresyon Ölçeği puanları anlamlı farklılık göstermiştir ($F=4.08$; $p<0.05$). Anlamlı fark gösteren ortalamaları belirtmek için Tukey-Kramer testi uygulanmıştır. Tukey-Kramer testi sonuçlarına göre, mülteci grup ile doktorlar grubunun depresyon ölçeklerinden aldıkları ortalamaların diğer iki gruptan anlamlı olarak farklı olduğu anlaşılmıştır (Ort. sırayla 14.72, 5.40; $q=4.93$, $p<0.05$).

Tablo 3. Grupların Beck Depresyon Ölçeğine ilişkin ANOVA çizelgesi

Kaynak	Kareler top.	s_j	Ort. kare	F	p
Gruplar arası	975.64	3	325.21	4.08	0.05
Hata	6929.04	87	79.64		
Toplam	7904.68	90			

$$F_{0.05} (3-87) = 2.70$$

Tablo 4'de görüldüğü gibi, varyans analizi sonucuna göre, Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar, Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar, öğrenciler ve doktorlar arasında Beck Umutsuzluk Ölçeği puanları yönünden anlamlı farklılık gözlenmemiştir.

Tablo 4. Grupların Beck Umutsuzluk Ölçeğine ilişkin ANOVA çizelgesi

Kaynak	Kareler top.	s_j	Ort. kare	F
Gruplar arası	32.46	3	10.82	0.63
Hata	1483.29	87	17.04	
Toplam	1515.75	90		

$$F_{0.05} (3-87) = 2.70$$

Tablo 5'de görüldüğü gibi, tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre, Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar grubu, Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar grubu, öğrenciler ve doktorlar arasında Durumluk Kaygı Envanteri puanları yönünden anlamlı farklılık gözlenmemiştir.

Tablo 5. Grupların Durumluk Kaygı Envanterine göre ANOVA çizelgesi

Kaynak	Kareler top.	s_j	Ort. kare	F
Gruplar arası	84.75	3	28.25	2.50
Hata	981.68	87	11.28	
Toplam	1066.44	90		

$$F_{0.05} (3-87) = 2.70$$

Tablo 6'da görüldüğü gibi, tek yönlü varyans analizi sonucuna göre, Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar grubu, Türkiye'de işkence görüp yurtdışında yaşayanlar grubu, öğrenciler ve doktorlar arasında Sürekli Kaygı Envanteri anlamlı farklılık göstermiştir ($F=3.39$; $p<0.05$). Anlamlı fark gösteren ortalamaları belirlemek için Tukey-Kramer testi uygulanmıştır. Tukey-Kramer testi sonuçlarına göre, Türkiye'de işkence görüp Türkiye'de yaşayanlar grubu ile doktor grubunun ve mülteci grubu ile doktor grubunun Sürekli Kaygı Envanteri'nden aldıkları ortalamaların öbür gruptan anlamlı olarak farklı olduğu anlaşılmıştır (46.44, 40.25; $q=3.95$, $p<0.05$).

Tablo 6. Grupların Sürekli Kaygı Envanterine göre ANOVA çizelgesi

Kaynak	Kareler top.	s_j	Ort. kare	F	p
Gruplar arası	500.76	3	166.92	3.39	0.05
Hata	4272.22	87	49.10		
Toplam	4772.98	90			

$$F_{0.05} (3-87) = 2.70$$

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

İşkence Türkiye'nin gündeminde olan önemli bir insan hakları sorunudur. Dünyada ve Türkiye'de işkence görenlerle ilgili yeni başlayan araştırmalara bakıldığında, bu çalışmaların daha çok PTSD'na, cinsel sorunlara ve bu kişilerin tedavilerine yönelik olduğu görülmüştür. Bu araştırmada ise Türkiye'de işkence gören halen Türkiye'de yaşamayı sürdürenlerle mülteci olarak yurtdışına gidenlerin depresyon, durumluk ve sürekli kaygı, umutsuzluk durumları araştırılmıştır.

Sonuç olarak

1. Mülteci grubun Beck Depresyon Envanteri skorları ile doktorların depresyon skorları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Mülteci grubun geçirdiği işkence deneyimi, yurtdışı yaşantısı, kültür farklılığı, dil sorunu, işsizlik, akraba ve aile kaybının bu depresyonda büyük payı olduğu söylenebilir.

2. Beck Umutsuzluk Ölçeği verilerine göre, Türkiye'de işkence gördükten sonra Türkiye'de yaşamayı sürdürenler ve Türkiye'de işkence görmüş mülteciler ile öğrenci ve doktor grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Umutsuzluğun depresyonda ulaşılan en yüksek nokta olduğunu söyleyen araştırmalar göz önüne alındığında, depresyon açısından anlamlı bir fark bulunmayan gruplar arası ilişkinin umutsuzluk ölçeği açısından da aynı olduğu düşünülmektedir. Beck'in, depresiflerin geleceğe olumsuz baktıkları varsayımını ileri sürmesine karşın bizim araştırmamız kapsamındaki işkence görenlerin geleceğe olumsuz bakmadıkları söylenebilir. Bu da işkence görenlerdeki depresif davranışların bir savunma biçimi olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

3. Tehlike koşullarının yarattığı durumluk kaygı, bireyin yaşadığı geçici duruma bağlı bir kaygı türüdür. Sürekli kaygı ise, çevreden gelen uyarıcılara bağlı olarak oluşan, bireyin içinde bulunduğu durumu sürekli stresli olarak yorumlayıp kaygı duymasıdır. Durumluk kaygı açısından, araştırma grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu da gösteriyor ki, yurtdışında mülteci olarak yaşayanlar dahil işkence gören kişilerin oluşturdukları gruplar, kontrol gruplarından (öğrenciler ve doktorlar) farklı davranmamaktadırlar.

4. Sürekli Kaygı Envanteri verileri açısından ele aldığımızda, mülteci grubu ile doktorlar grubu arasında anlamlı bir fark saptanmıştır. Bu husus, tekrar yurda dönememe, kültür farkı, dil sorunu, arkadaş ve aile kaybı, iş bulamama gibi nedenlerle açıklanabilir. Türkiye'de işkence gören ve Türkiye'de yaşamayı sürdüren grubun sürekli kaygı açısından anlamlı farklılık göstermesi, sayıltımızı desteklemektedir. Uzun süren cezaevi yaşantısı nedeniyle eğitimleri yarım kalmış ve dolayısıyla meslek sahibi olamamış bu bireylerin iş konusundaki kaygıları, ekonomik açıdan ailelerine bağımlı olmaları, her an yeniden gözaltına alınma riski, söz konusu farklılığı açıklayabilmektedir. İleride yapılacak bir araştırmada bu konuları daha ayrıntılı bir biçimde ele almak amacındayız.

Yaptığımız araştırma, alana bir anlamda katkı niteliği taşımakla birlikte, daha ayrıntılı çalışmalara gereksinim olduğu kanısındayız. Örneğin; depresyon, durumluk ve sürekli kaygı konusunda daha ayırıcı bazı ölçeklerin geliştirilmesine gereksinim olduğunu düşünmekteyiz.

Ayrıca, Türkiye'de işkence görüp yurtdışına gidenlerle Türkiye'de işkence görmemiş, gözaltına alınmamış, cezaevine girmemiş, yurtdışına çalışmak için gidenler arasında depresyon ve kaygı bozuklukları yönünden fark olup olmadığı konusunda yapılacak bir başka araştırmanın da bu alana katkı sağlayacağına inanıyoruz.

KAYNAKLAR

1. Turner S, Gorst-Unworth C. Psychological sequale of torture. A descriptive model. Br J Psychiatry 1990; 157: 457-480.
2. Amnesty International. Amnesty International Report. Londra: Amnesty International Publications, 1993.
3. Kaptanoğlu C. İşkencenin ruhsal etkileri. (Uzmanlık tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1991.
4. Peterson HD. The Controlled Study of Torture Victims. Scand J Soc Med 1989; 1: 13-20.
5. Whittaker SR. Counseling torture victims. The Counseling Psychology 1988; 16: 272-278.
6. Gonsalves BJ. The psychological effects of political repressions of Chilean exiles in U.S. American J Orthopsyciatry 1990; 60: 143-152.
7. Tek C, Önder E, Duruarı Ş. İşkence sonrası görülen ruhsal belirtiler. 3 P Dergisi 1993 1; 3: 26-30.
8. Rasmussen OV. Medical aspects of torture. Danish Medical Bulletin 1990; 37: 1-88.